

Rozalya Sasor

Universitat Jaguelònica
de Cracòvia

Les lletres de batalla i l'estil notarial al *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell

La versemblança històrica, geogràfica i, fins a cert punt, costumista del *Tirant lo Blanc* que va portar a Martí de Riquer (1964, II: 575-602; 1990: 79-81) a formular els criteris del nou subgènere de la "novel·la cavalleresca" per diferenciar les obres com el *Tirant* o el *Curial e Güelfa* dels "llibres de cavalleries" fantàsiosos, és palpable també en l'àmbit de la llengua i el seu ús específic que pertany al domini del llenguatge notarial. Martorell, tan fidel en la vida real a les regles de cavalleria, ho és també en la seva novel·la, a la qual insereix textos formals que imiten els escrits anàlegs que funcionaven a l'època de la tardor de la cavalleria, plena de les bregues i la fatxenderia infundades. Mantinent les funcions literàries de la parla catalana, Martorell se serveix de la terminologia curial de les lletres de batalla (cartes de desafiament) i del formulisme epistolari que al seu temps era d'ús quotidià entre els cavallers. Aquest recurs li permet arrelar els esdeveniments ficticis de la novel·la en la realitat valenciana de la segona meitat del segle XV i alhora esmenar-la, recrear i perfeccionar, tal com ho va fer abatent els germans Muntalbà o salvant Constantinoble, a fi d'elaborar una imatge ideal del combat cavalleresc que la vida real li va escatimar.

El formulisme de les lletres de batalla -que, cal recordar-ho, no eren escrits notariais *sensu stricto*-, s'explica així per la formalització de les normes i els costums amb els quals es regia l'organització de la batalla a ultrança com per la tendència general a observar-los. La normativa de batalla a ultrança fou formulada ja al segle XIII, en forma d'un tractat anomenat *De batalla*, destinat als jutges i recopilat amb els *Usatges de Barcelona*, encara que no fou una llei sancionada, sinó tradicional (Bohigas 1947: 24). Seguint els procediments legals de batalla, els cavallers copiaven l'estil curial dels documents jurídics i repro-

duïen la seva estructura i precisió de la llengua, com expressions i termes específics. Però aquest esquelet formal s'omplia al mateix temps amb les frases repletes d'esperit de venjança i d'emocions no contingudes pels seus autors que, en no ser juristes, sinó cavallers bregosos no sabien conservar la freda i mesurada forma cancelleresca. La lletra de batalla, que constituïa una part essencial de la preparació del combat, era, com especifica Riquer (*Lletres de batalla*, ed. Riquer 1963: 15-19), un escrit oficial que mantenia una forma més o menys invariable, i que un cavaller que se sentia ofès enviava al seu adversari, en la qual el requeria a lluitar en lliça i davant un jutge competent, fins que un dels combatents fos mort o es declarés vençut o fementit. La lletra devia ser tramesa per un rei d'armes o un herald o un trompeta; s'hi havia d'exposar d'una forma breu, però clara, el motiu de l'ofensa, després venia el requeriment, normalment expressat en paraules solemnes, i finalment el tancament de la lletra, amb la data i la fórmula de segellar la carta i, a vegades, de partir-la per A.B.C. per assegurar l'autenticitat de l'escrit. Era molt important precisar qui era el requeridor i qui el requerit, ja que en una abundosa correspondència es perdia a vegades la claredat d'exposició, perquè segons les regles de combats singulars, el cavaller desafiat tenia dret a "divisar" les armes (triar-les) i a cercar el jutge de la batalla que era obligat a proporcionar plaça segura per a celebrar la lluita.

Les regles d'organitzar la batalla a ultrança vigents a l'època de Martorell no es diferenciaven gaire de les del segle XIII, comentades al *De batalla*, a excepció del pes legal de preparacions necessàries que passà del veguer als mateixos cavallers. Les coneixem també de primera mà, gràcies a un opuscle escrit entre els anys 1480 i 1504 per un cavaller valencià, Pere Joan Ferrer, i titulat *Sumari de batalla a ultrança* (Ferrer, ed. Bohigas, 1947: 155-175). Ferrer comenta minuciosament la fase preparatòria de batalla i els requeriments imposats als combatents. Addueix que els cavallers s'havien de desafiar -"per ser més l'ànimo lur inclinat ab armes que en altra manera lurs diferències aclarir" (Ferrer 1947: 155)- "per paraules", o sigui en la seva presència, públicament, o "per migà de cartells" que no eren altra cosa, sinó les lletres de batalla. El desafiator havia de formular la seva acusació de manera clara i el destinatari "de cartell" (o del parlament), és a dir el reptat, havia de negar-la implicant que l'acusador menteix, també amb una fórmula inqüestionable, com: "Yo us dich que no dieu ver" o simplement "Mentiu" (Ferrer 1947: 156). Amb tot, el reptat havia d'acceptar el desafiament, ja que en cas contrari es confessava culpable i perdia el seu honor. Com que segons Ferrer "lo qui inculpa o repta a altri és obligat a provar per batalla lo crim que li posa" (Ferrer 1947: 157), els següents capítols tracten de les qüestions pràctiques: de com es divisen les armes, com s'ha de cercar el jutge i la plaça i què cal fer quan ja s'ha trobat. El discurs acaba en el moment de començar la lluita, ja que la glòria de la victòria ja no depèn de cap regla sinó de l'ànim dels combatents.

La part més interessant des del nostre punt de vista la formen els capítols tercer i quart, dedicats al contingut de la lletra de batalla. Ferrer posa en relleu el caràcter quasi-notarial de la carta de desafiament que, signada pel cavaller i segellada de les seves armes, funcionava com un document oficial i era un testimoni suficient per donar fe de la querella. L'autor també especifica els components essencials d'una carta: "cartells han ésser partits per A, B, C, signats e segellats [...], e tramesos per oficials d'armes, ho en defalliment d'ells per trompeta" – les característiques que trobarem també a la novel·la de Martorell i que comentaré endavant. Pel que fa a l'estil, Ferrer adverteix que "l'orde dels cartells ha ésser lo més breu que's pugua, ab paraules limitades, posant lo reptador la qüerrel·la sua clara e afirmativa [...] e té a dir lo falliment qual és, e en quina forma fonch fet" (Ferrer: 158). Aquestes són les normes que l'autor del *Sumari* va heretar del tractat *De batalla* que presenta la qüestió de manera semblant: "lo reptament que·ll reptador farà deu ésser breu e pla, e deu contenir lo fet per què la fe fo promesa, e deu contenir lo fet per què la fe fo trencada, e en què és trencada, e les altres raons segons que·l reptament és" (*De batalla*, ed. Bohigas 1947: 82). Els cavallers no solien obeir al precepte de mantenir la concisió mostrant-se parlars sense mesura, però, eren molt escrupolosos amb la regla de presentar el fet que els va portar a la batalla. Les cartes recollides per Martí de Riquer i publicades com *Lletres de batalla* en tres volums de la sèrie "Els nostres clàssics" (ed. Riquer 1963–1968)¹ testimonien la passió amb la qual els cavallers bregosos disputaven cada detall de la querella comentant repetidament en la pruija de precisió "notarial" l'acusació, el seu context i les seves corresponents respostes.

De la lectura d'aquestes lletres, comparada amb els tractats esmentats, surt un esquema funcional de la lletra de batalla format per uns elements repetibles. Aquí donem un exemple extret de la primera lletra, escrita l'any 1402, d'una llarga correspondència entre Berenguer Arnau de Cervelló i Pere de Montagut (ed. Riquer 1963 I: 188):

- la introducció al destinatari: *Molt noble En Pere de Montagut;*
- el motiu de l'ofensa: *Bé creu que us recort com dimecres proppassat digués que yo no havia bé usat de la cura de madona Alamanda, ma sor,...;*
- el desmentiment (present aquí perquè el primer desafiament va tenir forma oral): *...e yo, sentint-me de les dites paraules, responguí que vós mentíets...;*
- el desafiament: *... e que us ne combatria. E vós replicant digués: E yo a vós; e per mi fon replicat: E yo a vós.* (Aquí, les repliques d'ambdós cavallers expressen el consentiment comú de batallar, la qüestió que fou comentada per B. A. de Cervelló en el paràgraf següent, evidentment per assegurar la precisió al text.);

¹ En aquest recull es troben cartes de la col·lecció de Joanot Martorell que es componia de diferents textos en prosa que pertanyien a l'autor del *Tirant*, com la seva correspondència cavalleresca o el *Guillem de Varoych*, així com altres d'una procedència aliena; tot foren ajuntats al principi del segle XVI en un llibre manuscrit de 537 folis (Riquer 1992: 25–26).

- la proposta d'escollir la forma de batalla i l'armament: (en la lletra citada la proposta fou omesa i substituïda per l'altra d'escollir el jutge) *...per ço me offer a vós que, si dins spay de quatre mesos haurets trobat jutge tal que la dita batala dexe menar a fi, ésser prest denant aquell per complr la dita batala.*

- les fórmules de tancament: *...vostra resposta, la qual speraré tres dies...; E per testimoni de les coses desús scrites, vos tramet la present, partida per A B C, sotscrita de la mia mà e segellada del segell de les mies armes, la qual fon feta en València lo primer dia de dehembre de l'any de la nativitat de nostre Senyor M CCCC II.*

L'altre exemple, de l'any 1461, prové de la correspondència entre Joan de Vilanova i Joan Jerònim de Vilaragut (ed. Riquer 1968 III: 94-96), i mostra primer que la normativa de la batalla a ultrança era generalment coneguda i respectada pels cavallers; i, segon, que les formules de la lletra de batalla no canviaven amb el pas de temps:

- la introducció al destinatari: *...yo, Johan de Vilanova, dich a vós, mossèn Johan Jerònim de Vilaragut...;*

- el motiu de l'ofensa: *...que vós haveu tacayament de cassa sua furtada, e forçivolment portada, la vuida qui fonch muler de mon jermà mossèn Antoni de Vilanova...;*

- el desafiament: *...E per aço sostenir a tota ma requesta, vos hofir combatre lo meu cors contrs lo vostre...;*

- la proposta d'escollir la forma de batalla i l'armament: *...donant-vos, de elegir les armes e de haver la plaça, totes aquelles facultats que a request donar se deuen, aturant-me les de requeridor..*

- les fórmules de tancament: *E perquè tollre ne afegir no s puxa, faç la present, partida per A B C, sagelada de mes armes, sots signada de mà mia, feta en lo castel de Nulles a XIII del present mes de abril; e speraré vostra resposta per tot lo present mes...*

No ens serà difícil trobar paral·lelismes entre les lletres originals i la producció literària de Joanot Martorell. Un bon exemple de la llengua curial de les desafiaments ens el dóna la lletra de batalla tramesa pel senyor de Viles-Ermes a Tirant durant l'afer del fermall de la bella Àgnes². Després de causar una dotzena de morts i molt més de ferits en una brega entre els partidaris d'ambdós cavallers, el senyor de Viles-Ermes decideix resoldre l'assumpte d'una manera formal, passant a Tirant una lletra per un patge:

² L'afer relacionat a la bella Àgnes, filla del duc de Berrí, identificada per Albert Hauf amb la famosa Agnès Sorel (2004: cap. 40, n. 5) comença al capítol LX de la novel·la. Martorell hi presenta Àgnes com una dama d'una bellesa incomparable, virtuosa i ricament abillada, que en l'escenari de les danses cortesanes, en una praderia londinenca, pren part en un joc de *fin'amor* quan Tirant li demana permís per servir-la i... un fermall dels seus pits. Havent admès l'oferta del cavaller, Àgnes li atorga una gràcia més, és a dir, de prendre la joia amb les seves mans, que significava tocar els pits de la dama. La gosadia de Tirant incita l'altre cavaller –senyor de Viles-Ermes que es considerava el seu servidor–, a desafiar-lo a un combat a ultrança, la descripció del qual s'estén fins al capítol LXVIII.

A tu, Tirant lo Blanch, qui est stat principi de la destructió de la sanch militar: Si lo teu ànim sforçat gosarà mirar lo perill de les armes que entre cavallers són acostumades, armat o desarmat, a peu o a cavall, vestit o despullat – en la manera a tu més segura –, concorda't ab mi ab condició que la spasa tua e la mia ajustar se puguen a mort determenada. Scrit de mà mia e sagellat ab lo sagell secret de mes armes. Lo senyor de les Viles-Ermes (TIB, cap. LXII).

Aquesta lletra tan concisa, feta d'acord amb les regles abans mencionades, té una brevetat infreqüent en comparació amb les lletres conservades del segle XV i XVI, tot i que manté els elements essencials d'aquest tipus d'escrits, que són:

- la introducció al destinatari (amb uns epítets despectius que omplien sense mesura les lletres originals): *A tu, Tirant lo Blanch (qui est stat principi de la destructió de la sanch militar)*;
- el desafiament: *Si lo teu ànim sforçat gosarà mirar lo perill de les armes que entre cavallers són acostumades [...] concorda't ab mi ab condició que la spasa tua e la mia ajustar se puguen a mort determenada*;
- la proposta d'escollir la forma de batalla i l'armament: *...armat o desarmat, a peu o a cavall, vestit o despullat – en la manera a tu més segura...;*
- les fórmules de tancament: *Scrit de mà mia e sagellat ab lo sagell secret de mes armes. Lo senyor de les Viles-Ermes.*

La brevetat de la lletra, a la qual falta l'exposició del motiu de la ofensa, s'explica pel mateix desenvolupament de la trama novel·lesca: una part del capítol LX i el capítol LXI sencer tracten dels arguments d'ambdues parts del conflicte presentats abans d'esclatar una baralla mortal. Aquell diàleg elimina la necessitat d'exhibir els perquès de la lluita en forma escrita, com ja són coneguts a tots els cavallers interessats. Una remodelació així de l'esquema formal no seria possible en una correspondència oficial, ja que una lletra de batalla sense deixar veure clarament el motiu del combat no serviria al requerit en la tasca de cercar jutge. Ferrer, en el ja mencionat *Sumari*, subratlla la importància de compondre la lletra segons la normativa: "és necessari per cartells, entre ells fets, aparegua llur quèrel·la e concòrdia de batalla e lo divisar de les armes, a fi que aquell qui hyrà a sercar la plaça pugua mostrar al jutge la causa de la batalla e la concòrdia de aquell; car negun príncep, rey o senyor no acostuma dar loch a talas actes sens que no veja lo procés fet entre aquells qui combatre volen" (Ferrer, ed. Bohigas 1947: 157-158). A la lletra del senyor de Viles-Ermes tampoc es declara expressament qui és el requerit i qui el requeridor. Però, el context indica sense cap dubte que el requeridor és el mateix autor de la carta i per això, seguint les normes judicials de batalla, deixa a Tirant escollir la forma de com voldria combatre: a peu o muntat, i amb quines armes.

L'intercanvi de les lletres –que es multiplicaven, repetint incansablement els desafiaments i desmentiments– acaba a la novel·la de manera abrupta. Ni tenim l'oportunitat de llegir la resposta de Tirant que per mantenir el combat en secret dóna a un rei d'armes, anomenat Hierusalem, una carta blanca signada

de la seva mà i segellada amb les seves armes (*TIB*, cap. LXIV) –d'acord amb els requeriments de les cartes formals més amunt mencionades– perquè ell concordi la batalla segons li plagui al senyor de Viles-Ermes. A més, Tirant li cedeix al seu adversari el dret a triar les armes:

E per quant ell és requiridor e yo só request he·m dóna lo devisar de les armes axí com diu en sa letra, yo de bon grat hi renuncie e li done facultat que ell les devise en aquella manera que a ell ben vist li serà, que no faré sinó lo que direu e ordenareu. E com més cruels les devisarà, vós les confirmareu per part mia e tant me serà major glòria (*TIB*, cap. LXIV).

Aquesta cessió té dos objectius de gran importància des del punt de vista de les regles de cavalleria: el primer és d'arrel menys formal i consisteix a guanyar fama cavalleresca per participar en un combat perillós. En canvi l'altre fi de la tan virtuosa renúncia del seu dret és d'obeir a les normes prescrites pel rei d'Anglaterra de no provocar lluites fora del torneig. Així que fent el paper passiu de requerit, Tirant solament respon a la demanda del cavaller francès, a la qual conducta l'obliguen l'honor i els principis del combat individual.

Malgrat que la resposta de Tirant no se cita en la seva forma escrita, podem observar que Martorell imposa a la llengua l'estil dels documents notariais i utilitza les fórmules repetides a les lletres de batalla reals. Per conservar la precisió de l'enunciat se serveix de les expressions com "ell és requiridor e yo só request" o "li done facultat que ell les devise" la qual es repeteix al mateix capítol en el parlament d'Hierusalem, quan aquest diu: "vos dóna poder e facultat que deviseu les armes", "una carta blanca, signada de mà mia e sagellada de les mies armes" i "paper blanch sagellat ab sagell de ses armes e signat de la sua mà" – respectivament.

Un escrit paregut trobarem al capítol 77, on es presenta la lletra de batalla tramesa per Kirielayson de Muntalbà, vassall del rei de Frisia matat per Tirant durant el Pas d'armes de Quatre Escuts. Si analitzem la seva estructura, veurem que també aquesta carta segueix l'esquema de les cartes de desafiaments:

- la introducció al destinatari (amb els epítets despectius): *A vós, Tirant lo Blanch, més cruel que lo leó famejant, falsificador y scampador de la sanch real de aquells benaventurats cavallers mon senyor lo rey de Frisa e lo rey de Apol·lònia, ab armes falses e disimulades entre cavallers de honor no acostumades portar;*

- el motiu de l'ofensa (també acompanyat de paraules de menyspreu): *E per quant vós sou desegual cavaller e, per més propi parlar, traïdor, falsificat en armes y en tot lo que de honor és, e yo avent notícia de la vostra gran maldat, per bé que só cert que n seré blasmat per molts bons cavallers que a tan vil e desordenada persona e traïdora yo haja admesa per companyia de entrar dins liça en camp clos a tota ultrança com si fos de persona en llibertat posada;*

- el desafiament: *tota ma requesta vos combatré a hús e costum de França;*

- la proposta d'escollir la forma de batalla i l'armament: *He us dó poder de devisar les armes;*

▪ les fórmules de tancament: *...e vostra resposta speraré per spay de XXV dies après que us serà presentada, de la qual staré a relació de Flor de Cavalleria, rey d'armes. ...Scrita e sotscrita de la mia mà, sagellada de mes armes pròpies e partida per A.B.C. Dada en la ciutat de Frisa a II de juliol. Kirielayson de Muntalbà.*

En aquesta carta, entre la fórmula d'ofrir el dret d'escollir les armes i la de tancar l'escrit, Kirielayson de Muntalbà inserí una amenaça de què faria si Tirant no acceptava el desafiament, és a dir, que el posaria l'escut cap avall, com era costum de fer durant la cerimònia de deshonrar un cavaller que violés la fidelitat a les regles d'estament cavalleresc. Deixant a part els motius del requeriment i les seves circumstàncies, es nota el rigor en imitar les fórmules notariales de les cartes de batalla reals, que per als lectors contemporanis a Martorell donava un toc d'actualitat a la narració. Una actualitat que mirada des de l'òptica moderna és reconeguda com a versemblança històrica i funciona com una placa indicadora de com interpretar la gran obra valenciana.

Un exemple més del llenguatge notarial de les lletres de batalla al *Tirant* és la lletra del capítol 150 del llibre, tramesa pel rei d'Egipte a Tirant. Aquesta vegada la carta combina d'una manera desacostumada a la vida real una brega esportiva (o com es deia llavors *les armes civils*) pel vot cavalleresc amb la batalla a ultrança, és a dir, fins a la mort. Les bregues esportives eren aquelles organitzades pels cavallers entre els quals no hi havia cap enemistat ni problema personal per a resoldre. Riquer (1963: 47) assenyala que al segle XV eren simplement manifestacions d'esperit lluitador i se celebraven a imitació de les batalles literàries entre cavallers ficticis. En el nostre cas la imitació es desdobra: un cavaller literari (el rei d'Egipte) reproduïx els costums cavallerescos de la vida real (el vot) que copiaven les narracions artúriques, i encara més, les reproduïx d'una manera perfecta, al·ludint al típic formulisme de les lletres de batalla al qual ha sotmès la redacció de la seva pròpia carta. Així que l'escrit comença amb una expressió estàndard d'introducció, però marcada pel to personal del rei que es vanagloria d'haver vençut tres reis:

▪ la introducció al destinatari:

Abenamar, per la permissió e voluntat de Déu, rey de Egipte e vencedor de tres reys en batailla campal, e cascú per si, ço és a saber, lo poderós rey de Feç, lo virtuós rey de Botgia, e lo pròsper rey de Tremicé; a tu, Tirant lo Blanch, capità dels grechs.

Després, en forma de connector entre dues parts de la lletra, ve una frase que repeteix el vell tòpic de debat entre el cavaller i el clergue, que s'hi manifesta com l'oposició entre les armes i les paraules, ja que el parlar –i aquí és un parlar retòric– s'oposa a l'acció, l'actitud de la seva naturalesa noble i cavalleresca: "Deixant tota longuea de paraules perquè pus clara speriència sia ver testimoni entre tu e mi, a la qual la fortuna serà favorable, puxa haver manera de glorejar-se en lo dan e desonor de l'altre". El concepte de la dinà-

mica acció cavalleresca confrontat amb la passivitat del parlament traspassà l'àmbit de la literatura com es pot observar en la ja citada lletra de batalla de Berenguer Arnau de Cervelló, quan diu:

E com se mostra clar per les dites paraules [...] som concordés de combatre [...] e ja no resta pus sinó metre lo fet en breu en execució, com batala sia cosa entre cavallers que, puix que és empresa, no s deua dilatar (ed. Riquer 1963: 188).

El mateix Martorell també va expressar el seu menyspreu a les paraules en la tercera lletra enviada a Joan de Monpalau: "La inproprietat de paraules no perturben en nostra batalla, car la rectòri[c]a més se pertany a notaris que a cavallers, e per tal no m cur yo de rectoriquar mes letres" (Martorell 2003), i encara que no va complir la seva promesa de deixar d'escriure, va arruïnar la família esforçant-se per arribar al combat.

Havent formulat la seva predilecció per fets i no pas pels mots, l'autor de la lletra expressa el motiu de redactar-la, que és un vot cavalleresc de combatre un sobirà o un noble cristià fet pel rei d'Egipte a una dama de la que està enamorat:

- el primer motiu de l'ofensa (civil)

[...] E perquè yo pugua complir un vot que fiu davant ma senyora, remet lo dit vot a la casa de nostre sanct propheta Mafoma, là hon lo seu gloriós cors jau, ço és, en Mecha, de requerir de batalla a tota ultrança rey o fill de aquell o lo major capità dels crestians. [...]

El rei d'Egipte es permet formular el requeriment de batalla d'aquesta manera, o sigui donant per causa el vot cavalleresc, perquè ha vist en les armes de Tirant una peça de roba femenina que ha reconegut correctament com un senyal de servir una dama. S'ha dit que les batalles esportives se celebraven entre els cavallers que no sentien enemistat l'un envers l'altre, però, òbviament, no és el cas de Tirant i el rei d'Egipte, ja que ambdós estan en mig de les operacions militars de la guerra per l'Imperi grec. Dintre la trama novel·lesca el combat era una trampa, un pretext per fer lluitar Tirant sol, en una lliça oberta, on seria objecte fàcil de les fletxes enemigues, però en realitat, els combats individuals es donaven també en temps de guerra, entre els cavallers d'exèrcits oposats, l'exemple més famós dels quals va ser el desafiament de Bordeus. Durant la guerra de Sicília, entre la Corona d'Aragó i la casa d'Anjou, l'any 1283, Carles d'Anjou desafià el rei Pere II el Gran per decidir qui d'ambdós sobirans havia de governar l'illa de Sicília. El combat es precisà pel dia 1er de juny del 1283, a la ciutat de Bordeus, és a dir, en un lloc neutre, ja que la ciutat pertanyia aleshores al reialme d'Anglaterra. El dia designat, quaranta cavallers francesos haurien de batallar en camp clos contra quaranta cavallers aragonesos, davant un jutge competent, però cada bàndol es presentà a Bordeus a hores diferents i, finalment, les batalles no se celebraren.

Més endavant, havent explicat el motiu de la lluita, el rei d'Egipte formula el requeriment:

- el primer desafiament

E per ço requir a tu per fer servey a la donzella de qui só, e sia quiti de mon vot, si hi gosaràs venir, de matar-te o de deixar-te dins la liça vençut o fementit. E provaré ma veritat públicament ab les mies mans, e tu, virtuosament vulles defendre ta honor, com la donzella de qui só sia en major grau de bellea e de virtuts de linatge acompanyada per la tua.

Desafia Tirant per alliberar-se del vot i informa que la batalla es donarà a tota ultrança, és a dir fins a la mort, en aquest cas de Tirant, ja que el rei està molt segur de la seva superioritat en el maneig d'armes. A la carta apareix un formulisme que identifica tres possibles resultats de la batalla a ultrança, això és la primera opció ja esmentada: la mort i dues més: "deixar-te dins la liça vençut o fementit", que significa confessió de ser vençut o atorgament de no tenir raó, un punt explicat en la frase següent, perquè el rei d'Egipte entrà en disputa de quina de les dues dames era més bella i virtuosa, així que ambdós cavallers es veien obligats de defensar les seves posicions. A més, l'autor de la lletra utilitza la fórmula de "provar la seva veritat públicament", en un combat obert a l'assistència dels espectadors en funció de testimonis oculars, que es podran convèncer de qui té raó, i la de "amb les seves mans" que vol dir personalment i no pas per mitjà de campions llogats per cada part.

Com que la batalla pel vot cavalleresc no era obligatòria, el rei presentà el segon desafiament, aquesta vegada de "causa criminal" que era forçós de defensar:

- el segon motiu de l'ofensa (criminal)

Emperò, atorgant tu bona fe per aquest cars, no tenint ànimo de gosar-te combatre ab mi, hauré a venir en altre cap, e no gos dir aquell spaventable mot tan vergonyós per aquells qui amen sa honor. E tot cavaller se'n deu defendre e no restar en opinió de gents, de senyores e donzelles menyscabat de ta honor e fama. Forçat és que u digua, ço és a saber: ab gran maldat e pus propi parlar, tració, has esvaït dos veguades lo nostre camp ab tanta infàmia en ta honor casi irreparable. E per ço, del meu bon dret surt una bona sperança obtesa e desijada, e açò dich a fi que acte criminal en surta si veure'l gosareu, car Déu omnipotent no permetrà que tan leig crim com és aquest reste en lo món inponit.

El rei d'Egipte acusa Tirant d'haver atacat i derrotat el camp turc dues vegades, cosa que des del punt de vista de la tàctica de guerra sembla una incriminació absurda, a més que Tirant vencé servint-se de l'estratagema enginyós de fragmentar l'host enemiga en dos grups dividits pel riu, però mirat el cas des de l'òptica personal, el fracàs militar del sobirà egipci era una taca al seu honor que es requeria purgar en una lluita. El rei Abenamar es refereix a la idea del judici de Déu que no permet que qualsevol mal quedi impunit, el concepte que li dóna un argument més per resoldre la qüestió en forma de batalla. Per aquest motiu el rei de bell nou reprèn la funció del requeridor, dient:

- el segon desafiament
- la proposta d'escollir la forma de batalla i l'armament

[...] Yo, a ma requesta, sostenint la veritat, te combatré lo meu cors contra lo teu, a peu o a cavall, segons per ton avantatge ho volràs divisar, davant jutge competent, combatent-nos per tantes jornades fins lo hu de tu o de mi reste mort, per ço que de lo teu cap pugua fer present d'ell a la senyora de qui só.

El rei està preparat per a defensar la seva posició personalment, utilitza una fórmula molt popular de "combatré lo meu cors contra lo teu", d'acord amb les condicions escollides per Tirant que per ser el requerit té dret de triar la manera d'efectuar la batalla: "a peu o a cavall" i d'elegir les armes "segons per ton avantatge ho volràs divisar". Com que és una batalla a ultrança, se celebrarà "davant jutge competent" i fins a la mort d'un dels combatents, ara el monarca no proposa altres opcions de finalitzar la lluita, amb què mostra clarament el seu grau d'indignació. En aquesta part de l'escrit Martorell acut a la seva pròpia experiència copiant, segurament de memòria, els formulismes de la seva lletra de batalla enviada a Joan de Monpalau el 12 de maig del 1437 (Martorell, ed. Riquer 1979: 1193-1194; Chiner 1993: 68-69): „vos offir combatre a tota ultrança **mon cors contra lo vostre, a peu o a cavall**, en aquella manera que per vós serà devisat" i "**combatent-nos** tant e tan llongament e **per tantes jornades fins que lo·u de vós o de mi hi romanga mort** o vençut".

La lletra acaba amb les típiques expressions notariales de les cartes de desafiament, és a dir, les que expliquen les condicions de reconèixer l'acceptació del requeriment:

E si a la present me volràs respondre donant o fent donar ta resposta a Egipte, trompeta meu, yo l'hauré per rebuda, lo qual basta per a concordar-nos e portar la nostra batailla a la fi que yo desige.

Segons les velles lleis i costums, lliurar la resposta a l'intermediari, que aquí és el trompeta del rei d'Egipte, era suficient per donar el desafiament com a acceptat, ja que els adversaris mai es comunicaven per via oral per mantenir testimoni del desenvolupament de la querella en cas d'intervenir altres persones en la brega. La lletra és tancada per fórmules complementàries que indiquen el lloc i el temps d'escriure-la (- les fórmules de tancament): "Dada en lo nostre camp de la platga oriental, lo primer de la Luna", i per signe d'autenticitat que era el segell del rei d'Egipte i el seu autògraf.

La resposta de Tirant (cap. 152) desplega tot un repertori d'expressions utilitzades en les cartes cavalleresques, barrejant el to apassionat i personal amb els termes i la precisió notariales. En les primeres paraules Tirant, d'acord amb les regles comentades per Ferrer al *Sumari*, desmenteix totes les acusacions del rei Abenamar:

No leva en res la propietat de verdader si atényer poreu bona coneixença: ab tals paraules pensa[nt] portar enganosa crehença se'n mostre lo ver.

I anuncia la seva resposta amb un to fàcil de preveure, ja que segons les regles de batalles a ultrança i donada la seva posició de capità de totes les tropes gregues no podia no acceptar el requeriment. Per equilibrar les vanaglorioses exhibicions del rei d'Egipte, Tirant presenta les pròpies proeses que encara més clarament descobreixen la feble condició del monarca i el col·loquen en un rang inferior en la jerarquia de cavallers famosos per les seves gestes militars:

Per tal yo, Tirant lo Blanch, vencedor e destroydor de la gent pagana de aquell famós e gran soldà de Babilònia, hoc encara del senyor de Turquia, a tu, rey de Egipte, significh.

Aquí comença la loquacitat típica de les lletres de batalla que abracen llargs aclariments de la situació, glosses a cartes intercanviades anteriorment i citacions, tot amb la finalitat d'expressar-se amb la major precisió possible: Tirant, abans de respondre cada qüestió exposada a la carta del monarca egipci, l'esmenta de manera explícita, punt per punt, per analitzar-la metòdicament i endinsar-se en tots els significats possibles de l'assumpte. Per això comença amb el vot cavalleresc del rei Abenamar i al primer paràgraf nega la seva validesa i la presumpta superioritat de la dona mora:

Dich, primerament: del vot que has fet, has encativada ta honor e fama. E més propi fóra que haguesses votat d'estar X anys en la casa de Mecha fent smena de tos peccats, los quals són abominables a Déu e al món. A tot lo món és cert e manifest que la donzella de qui yo m nomene servidor en lo món no ha par, axí en bellea, en dignitat e excel·lència virtuosa, més que tot altra; de linatge, gràcia e saber excel·leix a totes quantes n'è en lo món. Sabut és com tu ames la filla del Gran Turch e yo la de l'emperador. La tua, mora; la mia, crestiana. La tua té sisma e la mia crisma. Per tot, seria aquesta jutgada per millor e de major dignitat, que la tua no seria digna de descalçar-li la sabata del seu peu a la sua gran excel·lència.

A l'exposició de Tirant es barregen la precisió d'estil curial amb els sentiments personals d'orgull d'ésser representant de l'única vàlida i verdadera religió que es manifesta en un menyspreu de la fe musulmana: per ser la Princesa cristiana, serà jutjada millor i de major dignitat que la mora. Hauf comenta aquest fragment dient que

les dames esdevenen en aquesta frase antitètica (yo/tu, la mia/ la tua) representants insignes de dues religions: una bona, representada pel lexema "crisma" que vol dir unció i simbolitza el carisma de la veritat revelada, i l'altra per "cisma", equivalent a ruptura, error i distanciament d'aquesta veritat. Els cavallers són defensors no ja de dones sinó d'idees contraposades que l'estil no fa altra cosa que subratllar per mitjà de l'antonímia (Martorell 2004: cap. 152, n. 3).

Al següent apartat, Tirant es refereix a la idea d'enviar el cap del capità grec, ell mateix, vençut pel rei moro a la seva dama com a regal, un concepte que el capità considera indigne de cavaller que havia d'obsequiar la seva dona amb

presentes nobles, adequats a la posició del vencedor simbolitzada per l'espasa. Havent comentat l'assumpte, Tirant passa a l'acusació criminal d'envair el camp enemic a traïció, argument que també rebutja, adduint el coneixement de l'art militar que permet emprar en temps de guerra cada estratagema traçut per vèncer l'enemic que no porti a rompre la paraula d'honor donada, si és el cas. A més, posa en la boca d'un emperador romà fictici l'expressió del desmentiment, obligatòria a cada resposta a la lletra de batalla:

[...] Venint a l'efecte del que vull dir, dius yo haver desconfit II voltes lo vostre camp ab maldat e tració. Dich: lo emperador romà féu I ley dient, qualsevulla qui nomenàs a l'altre traïdor, respongués que mentia. E açò't do per resposta. [...] E si yo, per abtea e per ésser més destre que vosaltres [he vençut] ¿quina infàmia me pot ésser aplicada en ma honor hi fama? Si yo agués feta alguna obligació de paraula o per scrit, en tal cars hauria loch la tua demanda.

Regulats i comentats els motius del requeriment, Tirant es dedica a aclarir les qüestions pràctiques d'organització de la batalla, sense oblidar d'acceptar-la expressament a través d'una fórmula d'origen jurídic que fa reforçar totes les declaracions amb els noms de Déu, de Santa Maria i dels sants, als quals Tirant afegeix el de la seva Princesa, un signe evident d'influència de la doctrina de l'amor cortès: "Per què yo, Tirant lo Blanch, en nom de nostre Senyor e de la sua sacratíssima Mare, e de madama Carmesina, defenent mon dret, ma honor e fama, accepte vostra requesta a tota ultrança". Després recorda rigorosament els seus drets de requerit ("Per la facultat per dret d'armes a mi com a request és dada, encara per tu a mi atorguada"), que són els d'escollir la forma de batalla ("a cavall") i les armes, tractant de manera individual les armes defensives i les ofensives:

[...] ab armes defensives cascú a sa voluntat, tals com són acostumades de portar en guerra, sens falsa maestria. Les armes ofensives, una lança de larguària de XIII palms, la gruxa cascú a sa voluntat, lo ferro de larguària de III dits, perquè no s pugua rompre, e spasa de V palms del pom fins a la punta, acha de una mà, dagua de tres palms e mig; los cavalls encubertats de ço que cascú mills li parrà, de cubertes de cuyro o de loria, testera de açer, sens spasa en altra maestria, sella de guerra ab streps desligats.

Les armes defensives en termes generals són l'elm, l'ausberg, l'arnès complet que protegia el cos, i l'escut; l'especificació que es tracta d'armes "acostumades de portar en guerra" significa que no poden ser les armadures utilitzades en torneigs o altres lluites esportives; en canvi, els conceptes d'armes "sense falsa maestria" i "sense spasa en altra maestria" es refereixen a l'ús d'armament enriquit amb parts que normalment no pertanyien a l'equipament cavalleresc i podrien donar al seu portador un significatiu avantatge durant la lluita, que es considerava il·lícit segons les regles de celebrar les batalles a ultrança. Aquestes "maestries" podien també tenir caràcter sobrenatural: com les anomenades espases constel·lades, això és forjades quan la posició

dels cossos celestes era la més favorable per a la feina i per al metall; les relíquies de sants o les pedres màgiques incorporades a l'armament; o les peces considerades encantades i posseïdores de propietats meravelloses.³ L'enumeració tan detallada de diferent tipus d'armes ofensives –que al nostre fragment són els quatre bastons del cavaller, és a dir les quatre armes més populars: la llança, l'espasa, l'atxa i la daga–, era necessària per assegurar la igualtat de possibilitats entre dos oponents durant la batalla, ja que ningú no es podia veure afavorit de cap manera. Per la mateixa raó es calia fixar l'armament de cavall, perquè molt sovint de les seves condicions depenia el resultat del combat.

Aquest apartat em sembla molt significatiu, perquè manifesta el gran interès de Martorell, i alhora el seu coneixement excel·lent, per les qüestions pràctiques de com organitzar la batalla a ultrança. La descripció minuciosa d'armes indica que l'autor de la novel·la dominava el tema perfectament i gràcies a la seva biografia sabem que aquest domini venia de l'experiència pròpia (Chiner et al. 1992). Ara, si comparem el fragment amb les relacions d'altres activitats guerreres, com ara setge o demolició de murs, veurem que ja no són tan acurades i la seva precisió és mínima perquè es basen en les fonts escrites de Muntaner i d'Eiximenis i no pas en les experiències de l'autor (Sasor 2014).

Després d'especificar les armes, Tirant passa a la qüestió més difícil de resoldre que és la de trobar un jutge competent. Posa atenció en el fet de que durant una campanya de guerra és impossible disposar d'un jutge imparcial: el sobirà feudal del rei d'Egipte o el seu defensari el seu vassall, a més, com el Soldà era musulmà, en la percepció de Tirant “no ha fe, [així que] no pot donar fe”.⁴ El problema de religió sembla per a Tirant de la major importància, perquè considera il·lícit tenir jutge que compartiria la fe amb un dels lluitadors. A més, en la seva opinió tampoc cap dels combatents havia d'anar al camp enemic per lliurar la batalla, ja que en cas de vèncer la lluita i estar rodejat pels companys del cavaller abatut, la seva vida estaria en gran perill a causa de l'esperit de venjança dels espectadors. Així que Tirant proposa una astuta solució de celebrar la lluita personal durant una batalla, ja que com explica:

Però, yo t daré remey e avís en què poràs complir ton desig. A tots és notori, stant vosaltres ab tot lo vostre poder tenint assetjat lo il·lustre duch de Macedònia, yo aní a cercar a vosaltres e us desconfí e obtenguí la glòria e honor de tants reys coronats. Aprés, vosaltres vengués a cercar a mi e vencí-us. Fiu fugir a tots aquells qui ab supèrbia e vanaglòria se nomenen vençedors de tres reys en batalla campal e cascú per si. Donchs raó vol e demana yo torne a cercar vosaltres, puix a mi toca la tanda. Promet a Déu e a la senyora de qui sou e la honor

³ Martí de Riquer al seu llibre *Llegendes històriques catalanes* (2000: 115–128) parla sobre les espases de virtut, o les meravelloses, i dóna un exemple de tal espasa a Catalunya – l'espasa de Vilardell.

⁴ Albert Hauf anota que “el lexema *fe* permet un doble joc de significats, el de fidelitat a la paraula dada i el de la fe religiosa” (*TIB* 2004: cap. 152, n. 7). Tot i que, els cavallers cristians molt sovint cercaven jutge als regnes d'infidels, com el de Granada.

de cavalleria que, a XX dies de agost, IIII dies ans o IIII dies après, seré en la platga oriental, davant lo vostre camp, ab tot lo major poder que poré per dar batailla, si la volreu.

D'aquesta manera, Tirant trobarà suport en les pròpies tropes contra la traïció aparellada pel rei egipci i, a més, la possibilitat de donar la tercera batalla campal i fer batre's en retirada l'exèrcit musulmà, com ja ha fet dues vegades. La lletra acaba amb les fórmules típiques amb les quals s'indicava el portador del missatge i els mitjans presos per garantir l'autenticitat del text: "te tramet la present per Egipte, trompeta teu, partida per A.B.C., escrita de la mia mà e sagellada de mes armes en lo camp nomenat Transimeno a V de agost".

Resumint, el paral·lelisme entre les quasi-notarials lletres de batalla dels cavallers bregosos catalans i les lletres de batalla fictícies del *Tirant lo Blanc* es pot observar a nivell d'estructura i d'estil. L'estructura de les cartes tirantianes repeteix l'esquema fixat per la tradició medieval, el qual consisteix en:

- 1) la fórmula d'introducció (el nom del destinatari de la carta i, a vegades, el de l'autor),
- 2) la presentació del motiu de l'ofensa (la causa que ha portat ambdós cavallers a la batalla i les seves circumstàncies),
- 3) la fórmula de desafiament,
- 4) la proposta d'escollir les armes i la forma de batalla i, finalment,
- 5) les fórmules de tancament (el mode d'enviar la lletra, el termini, la firma i el segell, les lletres A B C, la data i el lloc d'escriure).

Les lletres del senyor de Viles-Ermes, de Kirielayson de Muntalbà o del rei d'Egipte i també la resposta de Tirant, totes foren escrites segons aquesta pauta esmentada i contenen tots els elements enumerats. També la seva llengua s'assembla al llenguatge oficial de les cartes de desafiament i fa ús de les nombroses repeticions de les expressions tradicionals, com ara: *poder de divisar les armes* (TIB, cap. 77), *lo meu cors contra lo teu, a peu o a cavall, davant jutge competent* (TIB, cap. 150), i dels termes curials, com, per exemple: *Scrit de mà mia e sagellat ab lo sagell secret de mes armes* (TIB, cap. 42), *facultat que deviseu les armes* (TIB, cap. 44), *partida per A.B.C.* (TIB, cap. 77), *Dada en lo nostre camp de la platga oriental, lo primer de la Luna* (TIB, cap. 150).

Tots aquests recursos permeten a Martorell donar un toc d'autenticitat a la novel·la i la converteixen en una ficció històrica semblant a les biografies cavalleresques i a les cròniques. Però la versemblança surt a banda de l'aspecte pragmàtic de la història i abraça l'esperit de l'època, el *Zeitgeist*, que s'expressa en una clara superficialitat en entendre el veritable sentit de la cavalleria. Els cavallers reals, que molt sovint entraven en disputes epistolars només per ventilar el seu odi, posaven més atenció al formulisme de la correspondència i al cerimonial de com organitzar la batalla que al combat. D'aquesta manera es recompensaven la manca del prestigi i la caiguda en la jerarquia social, especialment que les autoritats normalment no permetien que es resolgués conflic-

tes de manera bèl·lica.⁵ La mateixa barreja de la forma, a vegades ja buida del significat, i de les emocions és present al *Tirant lo Blanc*, on la ben evident pruija a conservar el to notarial de les lletres de batalla imposa un ordre extern a les querelles personals dels personatges novel·lescos, augmenta la seva importància i, en certa manera, disfressa la mesquinesa dels motius de batalles amb una esplendor artificial de la llengua curial. Els protagonistes del *Tirant* i el mateix autor viuen en un estat de desdoblament de la personalitat: d'una banda declaren el seu menyspreu per l'art de notaria (Martorell fa penjar les juristes a la seva novel·la i la seva opinió sobre *paraules* que ja he mencionat), i de l'altra se submergeixen en el món de lletres per no trobar la satisfacció en la vida real.

Bibliografia

- BOHIGAS Pere, 1947, Notícia preliminar, (in :) *Tractats de cavalleria*, Barcelona: Barcino, 9–42.
- CHINER GIMENO Jaume J., 1993, *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell*, Alcoi: Marfil.
- CHINER GIMENO Jaume J., VILLALMANZO Jesús, 1992, *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373–1483)*, València: Ajuntament de València.
- De batalla*, 1947, dins *Tractats de cavalleria*, Barcelona: Editorial Barcino, 79–96.
- FERRER Pere Joan, 1947, Sumari de batalla a ultrança, (in :) *Tractats de cavalleria*, Pere Bohigas (ed.), Barcelona: Barcino, 155–175.
- FURIO Antoni, 2013, *Car la retòrica més se pertany a notaris que a cavallers. Escriptura, orgull de classe i autoria del Tirant*, eHumanista/IVITRA 4 : 150–164.
- Lletres de batalla* (1963–1968), vol. I–III, Martí de Riquer (ed.), Barcelona: Barcino.
- MARTORELL Joanot, 2003, *Correspondència entre Joanot Martorell i Perot Mercader conservada al Ms. 7811. Lletres de Batalla, de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc2b8w1 (XII.2016).
- MARTORELL Joanot, 2004, *Tirant lo Blanc*, Albert Hauf (ed.), València: Tirant lo Blanc.
- MARTORELL Joanot & GALBA Martí Joan de, 1979, *Tirant lo Blanc*, Martí de Riquer (ed.), Barcelona: Ariel.
- RIQUER Martí de, 1964, *Història de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona: Ariel.
- RIQUER Martí de, 1990, *Aproximació al Tirant lo Blanc*, “Assaig” 8, Barcelona: Quaderns Crema.

⁵ Antoni Furió al seu article “Car la retòrica més se pertany a notaris que a cavallers. Escriptura, orgull de classe i autoria del *Tirant*” apunta que la cavalleria buscava en les batalles privades com eludir la justícia pública, ordinària, de la gent comuna, ja que se sentia digna de ser jutjada només pels seus pars, altres nobles, i –cal afegir-lo– només en les circumstàncies per els cavallers escollides (Furió 2013: 156 i ss). Segurament les lletres no eren solament “pur joc d’artifici verbal”, però la seva artificiositat revela la pèrdua del significat de les normes amb les qual es regia l’estament.

- RIQUER Martí de, 1992, *Tirant lo Blanc, novela de historia y de ficción*, Barcelona: Sirmio.
- RIQUER Martí de, 2000, *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona: Quaderns Crema.
- SASOR Rozalya, 2014, La ingeniería militar del siglo XV y su reflejo en *Tirante el Blanco*, (in :) *Savoirs et fiction dans les littératures romanes*, Barbara Marczuk, Joanna Gorecka-Kalita, Agnieszka Kocik (eds.), Kraków: Collegium Columbinum, 193–206.

Summary

Letters of battle and notarial style in *Tirant lo Blanc* by Joanot Martorell

The influence of the chivalrous reality in the fifteenth century can be clearly seen at the level of language in a great novel written by Joanot Martorell in which it is present, on different aspects, in the structure of speech and style. One of the most interesting examples of this influence is the use of notarial language filtered by everyday practice of chivalrous writings. The article analyses the letters of battle, or challenge, dispersed in the text of *Tirant lo Blanc*, and compares their form and content with the original writings. This comparison discloses strong similarities between the real and the fictional epistolary disputes in the way the text is divided as well as in using the formalities that create the feel of authenticity and reflect the superficiality of the noble customs when the chivalry was in decline.

Streszczenie

Listy pojedynkowe i styl notarialny w *Tirancie Białym* Joanota Martorella

Wpływ XV-wiecznej, rycerskiej rzeczywistości na napisaną przez Joanota Martorella powieść widoczny jest na wielu poziomach, w tym, również w języku, który naśladuje pozaliterackie realia zarówno w strukturze wypowiedzi, jak i w jej stylu. Jednym z najciekawszych przykładów takiego wpływu jest użycie języka prawniczego aktów notarialnych, jakim walenckie rycerstwo posługiwało się w codziennej praktyce. Artykuł analizuje listy pojedynkowe (*lletres de batalla*), wkomponowane w tekst *Tiranta Białego*, i zestawia ich formę oraz zawartość z oryginalnymi pismami. Kolacja obydwu grup tekstów wskazuje na liczne między nimi podobieństwa, których obecność przydaje wydarzeniom opisanym w powieści Martorella prawdopodobieństwa, ale także odzwierciedla pewną sztuczność rycerskich zwyczajów u schyłku średniowiecza.

